

Вандана Шива

ДА ПОСТИГНЕМ МИР СЪС ЗЕМЯТА
ОТВЪД ВОЙНИТЕ ЗА РЕСУРСИ, ЗЕМЯ И ХРАНА

София, 2025

Преводът е направен по изданието:

Vandana Shiva

MAKING PEACE WITH THE EARTH

Beyond Resource, Land and Food Wars

Copyright © 2012 by Vandana Shiva

First published in India in 2012 by Women Unlimited (an associate of Kali for Women)

All rights reserved.

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Антоанета Николова, превод, 2025

ISBN 978-619-01-1585-4

ВАНДАНА ШИВА

ДА ПОСТИГНЕМ МИР СЪС ЗЕМЯТА

ОТВЪД ВОЙНИТЕ ЗА РЕСУРСИ, ЗЕМЯ И ХРАНА

Превод от английски
Антоанета Николова

СЪДЪРЖАНИЕ

БЛАГОДАРНОСТИ.....	7
--------------------	---

ЧАСТ I

Войни срещу Земята

ГЛАВА 1

Екоапартейдът като война.....	13
-------------------------------	----

ГЛАВА 2

Голямото заграбване на земя 42	42
--------------------------------------	----

ГЛАВА 3

Водни войни и воден мир	102
-------------------------------	-----

ГЛАВА 4

Климатични войни и климатичен мир	118
---	-----

ГЛАВА 5

Горски войни и горски мир.....	132
--------------------------------	-----

ЧАСТ II

Хранителни кризи, продоволствена справедливост, продоволствен мир

ГЛАВА 6

Глад по проект.....	151
---------------------	-----

ГЛАВА 7

Войните за семена като войни срещу Земята	172
---	-----

ГЛАВА 8

Глад чрез контролирана от корпорациите търговия ..	222
--	-----

ГЛАВА 9

Отвъд растежа: да постигнем мир със Земята.....	262
---	-----

БЕЛЕЖКИ.....	301
--------------	-----

ЗА АВТОРА.....	311
----------------	-----

Съкращения

АБР	Азиатска банка за развитие
БВП	Брутен вътрешен продукт
БНП	Брутен национален продукт
ВДС	Високодобивни сортове
ВЧС	Високочувствителни сортове
ДСВ	Делхийски съвет за водите (Джал)
ЗЕО	Зона за експортна обработка
ЛПГ	Либерализация, приватизация, глобализация
МВФ	Международен валутен фонд
МНК	Мултинационална корпорация
МОСГ	Министерство на околната среда и горите
МГЕИК	Междуправителствена група експерти по изменение на климата
МТГ	Милиони тона годишно
НЕОД	Намаляване на емисиите от обезлесяване и деградация
НПО	Неправителствена организация
ОИСР	Организация за икономическо сътрудничество и развитие
ПСП	Програма за структурно приспособяване
СЕП	Строителство, експлоатация, прехвърляне
СИЗ	Специална икономическа зона
СПЕП	Строителство, притежание, експлоатация и прехвърляне
СТАПИС	Свързани с търговията аспекти на правата за интелектуална собственост
СТО	Световна търговска организация

Обръщания

1 лакх = 100 000

1 крор = 10 милиона (10 000 000)

1 хектар (ха) = 10 декара

БЛАГОДАРНОСТИ

Тази книга се основава на моята лекция по случай наградата за мир в Сидни през 2010 г., озаглавена „Да сключим мир със Земята“, и на четири десетилетия ангажираност с движенията за защита на Земята и човешките права, като се започне от движението „Чипко“^{*}.

Благодарна съм на многобройните движения в последно време, които ме канят за подкрепа и от които научавам както за войните срещу земята, така и за стремежа да установим мир с нея – движенията на фермерите срещу електроцентралата на „Рилайтнс“ в Дадри, движението срещу СИЗ на „Салим“ в Нандиграм, движението срещу добива на боксит от „Веданта“ в Ниямгири; движението срещу стоманодобивния завод на „Тата“ в Гопалпур и предполагаемия завод на ПОСКО^{**} в Джагатсингпур.

^{*} Движението „Чипко“, букв. прикрепяне или прегръщане, е социално-екологично движение в Индия, което използва тактиката за съпротивление чрез ненасилие. Участниците в него се стремят да запазят определените за отсичане дървета, като се прикрепят към тях и ги прегръщат. [Всички бележки под линия, без изрично упоменатите, са на преводача.]

^{**} Корейска стоманодобивна компания *Pohang Iron and Steel Company* (Компания за желязо и стомана от Похан).

Благодаря също така на Шрея и Сулакшана за приноса им към раздела за заграбването на земя.

В продължение на четвърт век семейството на „Навдана“ практикува и ненасилствено земеделие. Ние показахме, че е възможно да постигнем мир със земята и да допринесем за човешкото благополучие.

Човешкото същество е част от цялото, наречено от нас Вселена; част, ограничена в пространството и времето. То преживява себе си, своите мисли и чувства като нещо отделено от останалото, един вид оптическа заблуда на съзнанието. Тази заблуда е своеобразен затвор за нас, тъй като ни ограничава до личните ни желания и до привързаността ни към няколко най-близки ни хора. Нашата задача трябва да бъде да се освободим от този затвор, като разширим кръга на състраданието си, за да обхванем всички живи същества и цялата природа и нейната красота.

Алберт Айнщайн

ЧАСТ I

Войни срещу Земята

ГЛАВА 1

Екоапартейдът като война

Помислим ли си за войните в днешно време, умът ни автоматично се насочва към Ирак и Афганистан, но по-голямата война е продължаващата война срещу земята. Всъщност войните в Ирак, Афганистан и Либия могат да се разглеждат като войни за земни ресурси, по-специално за петрол. Войната срещу Земята се корени в една икономика, която не спазва екологичните и етичните граници – граници спрямо неравенството, несправедливостта, алчността и икономическата концентрация. И икономиката, и екологията имат своите корени в *oikos*, нашия дом, планетата, но в съзнанието ни икономиката се е отделила от екологията, въпреки че интензивността на експлоатацията и зависимост от природата са се увеличили.

Глобалната корпоративна икономика, основана на идеята за неограничен растеж, е станала икономика на постоянна война срещу планетата и хората. Средствата са военни инструменти: принудителна свободна търговия и производствени технологии, основани на насилие и контрол, като токсини, генно инженерство, геоинженерство и нанотехнологии.

Тук имаме просто още една форма на „оръжия за масово унищожаване“, които убиват милиони хора в мирно време, като ги лишават от храна и вода и отравят мрежата на живота. Инструментите на икономическото производство станаха инструменти на войната. При трагичния бомбен атентат в Осло на 22 юли 2011 г. бяха използвани шест тона химически тор; серийните взривове в Мумбай бяха бомби с торове; бомбардировките в Афганистан също се основават на синтетични торове.

Настоящата глобална „война“ е неизбежната следваща стъпка в икономическата и корпоративната глобализация, ръководена от шепа корпорации и могъщи държави, които се стремят да контролират ресурсите на Земята и да превърнат планетата в супермаркет, където всичко е за продан. Продължаващите войни в Афганистан, Ирак и на други места са не само „Кръв за петрол“; с разгръщането им им ще видим, че те ще бъдат „Кръв за земя“, „Кръв за храна“, „Кръв за гени и биоразнообразие“ и „Кръв за вода“. По пътя на екстраполацията правилата за свободна търговия, особено Споразумението за селското стопанство на Световната търговска организация (СТО), са просто друг вид оръжие във войните за храна. Биоразнообразието и гените са наричани „зеленият петрол“ на бъдещето; водата често е наричана „петролът“ на XXI век. Петролът се превърна в метафора и организационен принцип на корпоративната глобализация за всички ресурси в света. Войните и милитаризацията са основен инструмент за контрол върху тези жизненоважни ресурси – наред с договорите за свободна търговия и технологиите за контрол.

Всеки жизненоважен жив ресурс на планетата, който поддържа крехката мрежа на живота, е в процес на приватизация, комерсиализация и присвояване от корпорациите. Всеки сантиметър земя, който поддържа живота и поминъка на племените и селските общности, се заграбва, което води до войни за земя. Всяка капка вода, която тече в нашите реки, се присвоява, което води до войни за вода. Биоразнообразието се свежда до „зелен петрол“, за да се удължи ерата на изкопаемите горива, като се пренебрегва същностната ценност на живота на земята и се игнорират правата на бедните върху биоразнообразието за удовлетворяване на ежедневните им потребности. Горите вече бяха превърнати в стока чрез търговското лесо-въдство, сега техните екологични услуги се превръщат в стока за така наречената „зелена икономика“. Зеленото би трябвало да е цветът на живота и биосферата, но то все по-често символизира пазара и парите, а зелената икономика може да доведе до окончателното превръщане на планетата в стока. Зеленото става цвят на милитаризацията при заграбването на ресурси с

цел да се подхранва безграничният растеж. Милитаризацията е щит за корпоративната глобализация както на национално, така и на глобално ниво. На национално ниво милитаризацията се превръща в доминиращ начин на управление, независимо дали чрез законите за вътрешна сигурност в САЩ или чрез операция „Зелен лов“ в Индия. Икономическият растеж буквално преминава през цевта на оръжието. Тъй като хората се противопоставят на екологичното унищожение и присвояването на техните ресурси, войната срещу планетата е и война срещу местните общности и хората, борещи се за справедливост и мир.

Южноафриканският писател Дейвид Халоуз в книгата си „Токсично бъдеще“ посочва, че Пентагонът се подготвя за „война от четвърто поколение“ срещу „недържавните врагове“, т.е. обикновените граждани. Както съобщава той, в Южна Африка градските бедняци са се оказали „подложени на въоръжено нападение от страна на държавата“¹ (стр. 47). Тъй като земята става „недвижимо имущество“, дори замърсените сметища, които бедните правят свои домове, се заграбват от предприемачи. И когато махат хората оттам, им казват: „Вие сте просто едни хора от сметището. Вие сте просто скрап.“

В есето си „Заграбването на почвата“ Рабиндранат Тагор драматично описва тази война срещу земята:

Искушението за прекомерно висок стандарт на живот, което някога е било присъщо само на малка част от обществото, сега става широко разпространено. Заслепението със сигурност ще се окаже фатално за цивилизацията, която не поставя никакви ограничения пред надпреварата по себеугаждане...

След като намалиха ограничените запаси от материали в непосредствена близост до себе си, те започнаха да водят различни войни между отделните си части, всяка от които искаше да получи своя специален дял от лъвския пай. В борбата си за правото на себеугаждане те се присмиват на моралния закон и смятат за признак на превъзходство да бъдат безмилостни в задоволяването на собствените си желания. Те изчерпаха водата, изсякоха дърветата, превърнаха повърхността на планетата в пустиня, издълбаха я с огромни ями и превърнаха вътрешността ѝ в ограбен джоб, изпразнен от ценности.²

Корпоративната власт не само се обединява с държавната за заграбване на големи ресурси, но и се превръща в милитаризирана власт, за да наложи по недемократичен начин неустойчив и несправедлив дневен ред на земята и нейните хора. Така войната срещу Земята се превръща във война срещу хората, срещу демокрацията и свободата. След две десетилетия на корпоративна глобализация вече имаме доказателства за екологичната и социалната ѝ цена. Дерегулираната финансова икономика ни доведе до финансовата криза; дерегулираната икономика на храните ни доведе до хранителна криза; дерегулираната икономика на минното дело превърна всеки богат на полезни изкопаеми район във военна зона.

Икономическата криза, която започна през 2008 г. и все още продължава, ни принуждава да си зададем въпроси за противоречието между модела, основан на предположения за безграничен растеж, и реалността, която има екологични, социални, политически и икономически ограничения. Томас Фридман, доскорошен привърженик на глобализацията и идеологията на неограничения растеж, задава следния въпрос:

Нека днес да излезем от обичайните граници за анализ на нашата икономическа криза и да зададем един радикален въпрос: ами ако кризата от 2008 г. е нещо много по-фундаментално от дълбока рецесия? Дали тя не ни казва, че целият модел на растеж, който създадохме през последните петдесет години, просто е неустойчив икономически и екологически и че 2008 г. бе моментът, в който се сблъскахме със стената – когато и Майката Природа, и пазарът казаха „повече не“?³

Въпреки предупрежденията проваленият модел продължава да се налага с помощта на спасителни заеми за трилиони долари и с по-нататъшна либерализация, разширяваща добива на въглища, желязна руда и боксит. Протести избухнаха навсякъде – от крайбрежието на Ориса, където на 23 юни 2011 г. видях деца и жени, изправени срещу двайсет батальона полицаи, изпратени да разчистят земята, за да може минната компания ПОСКО да построи гигантски завод за стомана, до площадите на Мадрид, където на 26 юли 2011 г. срещнах *възмутените*, принадлежащи към движението М-15. „Кои сме ние? Ние сме хората, които дой-

доха тук свободно като доброволци. Защо сме тук? Тук сме, защото искаме ново общество, което дава приоритет на живота, а не на икономическия интерес.“ М-15 заявява:

Днес светът е обединен както на ниво сили за унищожаване на живота, така и на ниво защита на живота. Това съревнование, което се провежда във всяко населено място в световен мащаб, противопоставя алчността за ресурси и печалби на живота – в природата и обществото. Разбира се, има опасност, когато екологичните, икономическите, културните и политическите пространства бъдат отнети от хората, които са изтръгнати от родните им места, те да бъдат противопоставени едни на други. Това е особено трагично в случая с Африка, тъй като нейните ресурси и земя са заграбени, хората са разпръснати, а хиляди напускат родината си, за да прекосят Средиземно море. Вместо разселването и лишаването на хората от собственост да се разглежда като последица от икономическата война срещу земята, тези бежанци се криминализират.

А расистките и фашистките сили очакват да се възползват от разселването, като накарат хората да гледат на имигрантите като на причина за тяхната безработица и икономическа несигурност и по този начин отклонят вниманието им от икономическите структури, които работят за корпорациите и *срещу* хората и земята. Политическите конфликти, които се пораждат, когато хората губят ресурсите и средствата си за препитание, стават пазари за оръжия и милитаризация.

Мирът със Земята – задължително условие за оцеляване

„Да сключим мир със Земята“ свидетелства за войните, които се водят в наши дни срещу Земята и хората. Тя разказва и историите на борби в защита на земята и правата на хората върху земята и водата, горите, семената и биоразнообразието. В нея се посочва как смяната на парадигмата към ориентирани към Земята икономика, политика и култура е единственият ни шанс за оцеляване. Историите са от Индия, защото Индия е моят дом и земята на моя опит. Фокусирам се върху нея и защото с висо-

ките си темпове на растеж тя се възприема като олицетворение на успеха на икономическата глобализация. Тази книга изследва какво се крие в основата на растежа – екологичните, икономическите, социалните и политическите разходи, които систематично се пренебрегват и стават невидими. Тя показва как чудото на растежа се основава на един вид война, как то задълбочава неравенствата и ерозира демокрацията, как унищожава богатото биоразнообразие и културното разнообразие на нашата земя чрез екологично унищожение и налагане на монокултури, как милиони хора губят средствата си за препитание, за да могат шепа глобални корпорации и милиардери да контролират пазарите и ресурсите. „Историята на Индия“ е историята на „Индия Инкорпорейшън“ и „Глобал Инкорпорейшън“, историята на новите индийски олигарси и милиардери – Амбани, Лакшми Митал, Анил Агарвал, Руиа, Тата, Адани и Джиндал.

Тази история обаче крие две различни „Истории на Индия“. Едната е историята на онези, които са платили цената за кражбата на техните ресурси и унищожаването на техния поминък, за да се създаде концентрирано богатство в ръцете на малцина. Това е неразказаната история за завладяването на индийския сектор за производство на семена от „Монсанто“ и за самоубийствата на 250 000 земеделски производители, за това как индийската система за продоволствена сигурност се разрушава, за да се създадат пазари за „Каргил“ и „Уолмарт“. Това е и историята на други начини на мислене, на съществуване, на производство и осигуряване, които са били покорени в тази война срещу земята. Неолибералният модел на икономическа глобализация се основава на предположението, че няма алтернатива, но алтернативи има навсякъде. Алтернативи има в културите на коренното население и местните икономики, които хората защитават с цената на живота си. Алтернативите се появяват в отговор на пика на петрола и изменението на климата, алтернативи се появяват там, където хората са изправени пред икономическо затваряне. Детройт се превръща в град-градина от руините на града, в който са се произвеждали автомобили. Аз занесох някои семена в Пенджаб, където задълженелите фермери днес се самоубиват – „Навдани“ има

заявки за семена, с които ще се направят още 3500 градини. Историята на тези алтернативи е историята на постигането на мир със Земята.

Изборът на човечеството: разрушително или съзидателно

Ние сме тръгнали от епохата на холоцена, започнала в края на плейстоцена преди десет хиляди години. Името ѝ произлиза от гръцките думи „holos“ (цял) и „kainos“ (нов). Тази епоха е осигурила стабилен климат, дал условията за културната и материалната ни еволюция като човешки вид. Според учените сега сме навлезли в нова епоха – епохата на антропоцена, в която нашият вид се превръща в най-значимата сила на планетата. Настоящите промени в климата и изчезването на видовете се дължат на човешките дейности и на нашия много голям екологичен отпечатък.

Климатичните катастрофи и екстремните климатични явления вече взимат своите жертви – наводненията в Тайланд през 2011 г., в Пакистан и Ладакх през 2010 г., горските пожари в Русия, по-честите и интензивни циклони и урагани, тежките суши и наводнения са примери за това как хората дестабилизируют климатичната система на нашата саморегулираща се планета. Хората са довели до изчезване на 75% от селскостопанското биоразнообразие заради промишленото земеделие, а всеки ден изчезват между 3 и 300 вида.

Посредством геоинженерството се водят планетарни войни – създават се изкуствени вулкани, океаните се наторяват с железни стърготини, в небето се поставят рефлектори, които пречат на слънцето да огрява земята, сякаш проблемът е в слънцето, а не в насилието на човека над земята и във високомерното му невежество да се справи с него. През 1997 г. Едуард Телър, американски физик теоретик от унгарски произход, издава в съавторство бяла книга*, озаглавена „Глобално затопляне и лед-

* Букв. „white paper“ – официално държавно съобщение, поясняващо определена политика.

никови периоди: I. Перспективи за физическата модулация на глобалните промени⁴, в която се застъпва за широкомащабно въвеждане на метални частици в горните слоеве на атмосферата, за да се приложи ефективен „слънцезащитен крем“. Пентагонът се опитва да създаде безсмъртни синтетични организми с цел да елиминира „случайността на естествения еволюционен прогрес“. Това, което се прави с климата, се прави и с еволюционния код на Вселената, като напълно се пренебрегват последствията. Биоразнообразието е нашето живо общо достойние – основата на живота и общите блага. Ние сме част от природата, а не нейни господари и собственици; да се претендира за права на интелектуална собственост върху формите на живот, живите ресурси и живите процеси е етическо, екологическо и икономическо извращение.

Не е необходимо разрушителният антропоцен да бъде единственото бъдеще, можем да сменим парадигмата. Можем да осъзнаем разрушителното въздействие, което нашият вид е оказал върху биоразнообразието, екосистемите и климатичните системи на планетата, и да извършим тази промяна. Екологичната промяна означава да не се разглеждаме като намиращи се извън екологичната мрежа на живота, а да се виждаме като членове на земното семейство, с отговорността да се грижим за другите видове и живота на Земята в цялото му многообразие. Тази промяна създава императива да живеем, произвеждаме и консумираме в рамките на екологичните ограничения и на нашия дял от екологичното пространство, без да посягаме на правата на други видове и народи. Това е промяна, която признава, че науката вече е извършила смяна на парадигмата от разделение към неразделност и взаимосвързаност, от механистично и редукционистко към релационно и холистично виждане.

В икономически план това означава да се излезе извън рамките на изкуствените и дори фалшиви категории за постоянен икономически растеж, т.нар. свободна търговия, консуматорство и конкурентоспособност. Това означава да се премине към фокусиране върху планетарното и човешкото благосъстояние, към живите икономики, към това да живеем добре, а не да имаме повече, да ценим сътрудничеството, а не конкурентоспосо-

бността. Това са промените, които се правят от общностите на коренното население, селяните, жените и младите хора в новите движения като „Възмутените“ в Европа и „Окупирай Уолстрийт“ в САЩ. Това е творческият и конструктивен антропоцен на Земята: демокрация, базиран върху екологично смирение вместо арогантност и екологична отговорност вместо безгрижно и сляпо упражняване на власт, контрол и насилие. За да можем ние, хората, да защитим живота на Земята и собственото си бъдеще, трябва да осъзнаем дълбоко правата на Земята, задълженията си към нея, състраданието си към всички нейни същества. Нашият свят е структуриран от капиталистическия патриархат около такива измислици и абстракции като „капитал“, „корпорации“ и „растеж“, които дадоха възможност да се отрицат негативните сили на разрушителния антропоцен. Трябва да променим това. Или ще постигнем мир със Земята, или ще се изправим пред изчезването си като хора, тласкайки и милиони други видове към изчезване. Продължаването на войната срещу Земята не е разумен вариант.

Войни на парадигмите: екоапартейд и войни в съзнанието

На 20 април 2011 г. Общото събрание на ООН организира конференция на тема „Хармония с природата“ в рамките на честването на Деня на майката Земя. Аз бях поканена да говоря на събитието заедно с Питър Браун от университета Макгил, Кормак Кулинан, адвокат по въпросите на околната среда от Южна Африка, Риана Айслер, автор на книгата „Истинското богатство на нациите: създаване на една грижовна икономика“ и Матис Вакернегал от Мрежата за глобален отпечатък. В доклада си за конференцията генералният секретар на ООН подробно разглежда необходимостта от „път назад в бъдещето“, който включва „възстановяване на връзката с природата“.

Разделението е в основата на дисхармонията с природата и насилието срещу нея. Както посочва Кормак Кулинан, „апартейд“ означава отделяне; светът се присъедини към движението срещу апартейда, за да излезе извън рамките на насилственото

приемане на разделянето на хората въз основа на цвета на кожата им. Тагор, националният поет на Индия, вижда в разделението корените както на робството, така и на бедността. Той пише: „Можех да разбера колко голяма е конкретната истина във всяко ниво на живота, истината, че в разделението е робството, а в единението – освобождението... Бедността се крие в разделението, а богатството – в единението.“⁵

Днес е необходимо да преодолеем един много по-широк и дълбок апартейд – екоапартейда, основаващ се върху илюзията в съзнанието и живота ни за разделяне на хората от природата. Това е илюзия, защото ние сме *част* от природата и земята, а не сме *отделени* от нея.

Ние сме съставени от същите пет елемента – земя, вода, огън, въздух и пространство, – които изграждат Земята. Водата, която циркулира в биосферата, циркулира в телата ни; кислородът, който растенията произвеждат, се превръща в наш дъх; храната, която се произвежда от почвата и слънчевата енергия, се превръща в наши клетки, кръв и кости. Биологично и екологично ние сме едно цяло със земята. Мрежата на живота е изтъкана от взаимовръзки. Болестта на разделението и екоапартейда е тази, която отрича това и след това създава болестите на самотата, депресията и отчуждението. Както отбелязва Артър Робинс в книгата си „Изгубеният рай, възврътнатият рай“:

Да живееш без контекст, да живееш извън общността, а не в нея, означава да живееш в състояние *ex stasis*, да не си на мястото си, да си без място. *Ex stasis* означава да бъдеш отделен от стабилността на силите, търсещи баланс, равновесие, хармония или покой. През Средновековието гръцката дума *ex stasis* се превръща в *alienato mentis*, която е в основата на английската дума „*alienation*“. „*Lien*“ е френската дума за връзка; невменяемият човек е известен като *aliene*, „този, който не е свързан“. Така лудостта и разделението имат общ произход.⁶

Разбирането за разделението е присъщо на старата наука, основана на идеите на Декарт, Бейкън и Нютон, а разбирането за неразделението е вградено в квантовата теория и новата биология. Парадоксът на Айнщайн-Подолски-Розен показва, че когато една квантова система се раздели, а двете ѝ подсистеми бъдат от-

делени в пространството и времето, тяхното състояние е неразделимо⁷. Физики като Нилс Бор, Волфганг Паули и Дейвид Бом подчертават неразделимата цялостност на физическата вселена.

Дори в биологията неразделимостта се признава в такива области като епигенетиката и генната екология – термин, който се ражда в Тромсьо. Това е нова интердисциплинарна област, уникална с това, че съчетава генетиката и биохимията с биоетиката, философията на науката и социалните изследвания на науката и технологиите. Тя се основава на иновативната работа в областта на геномиката, протеомиката, науката за храните, екологията и еволюцията, като надхвърля редуccionистките подходи на отделните научни дисциплини⁸. Епигенетиката показва, че няма разделение между гените, организма и околната среда. Редуccionистският възглед е, че ДНК носи цялата ни наследствена информация и е изолирана от околната среда. Епигенетиката добавя нови измерения към поведението на гените, тя говори за контролна система на „превключватели“, които включват или изключват гените, и предполага, че нещата, които хората преживяват, като храненето и стреса, са в състояние да контролират тези превключватели и да предизвикат наследствени ефекти при хората⁹.

Преосмислянето на икономиката чрез враждането ѝ в обществото и природата е първата стъпка към промяната на парадигмата. Друга е преминаването от БВП и БНП към измерване на реалното богатство, благосъстояние, благополучие и щастие. Английската дума „богатство“, „wealth“, произлиза от думата „weal“ (благополучие, благоденствие), като първоначалното му значение е „състояние на благополучие“. Аристотел прави разграничение между хрематистика – изкуството да се правят пари – и ойкономия – изкуството да се живее. Радикалната промяна, която извършват движенията по целия свят, е преминаването от разграждащата земята и човека икономическа система към ориентирани към земята и човека системи, които намаляват екологичния отпечатък и същевременно увеличават благосъстоянието. Тази промяна, която вече е в ход, не само ще доведе до хармония с природата, но и ще посее семената на социалната справедливост и равнопоставеност както по отношение на спо-

делянето на земните ресурси, така и по отношение на признаването на труда в грижа за планетата. Тя ще признае работата на жените в областта на поддържането на околната среда, ще признае създаването и производството на знания от общностите от третия свят и коренното население, ще създаде пространство за бъдещите поколения.

Постигането на мир със Земята включва преминаване от фрагментарност и редукионизъм към взаимосвързаност и цялостно мислене, от насилие и експлоатация към ненасилие и диалог със Земята. То предполага и включване на биоразнообразието на системите от знания. Нуждаем се от други начини на мислене и познание, за да преодолеем отделянето си от природата. Както ни напомня Тагор:

Езикът на природата е вечният език на творението. Той прониква в реалността, за да достигне до най-дълбоките пластове на нашето съзнание, черпи от език, оцелял хиляди години заедно с човека... той е музикалният инструмент на природата; той възпроизвежда ритъма, присъщ на самия живот. Ако се вслушаме внимателно, ще съумеем да доловим в него шепота на вечността, където се крият духът на освобождението, мирът и красотата, той ни напомня за морето, което е сантам, шивам, адвайтам ... напомня ни за връзката ни със света ... ако успеем да приемем тази музика на дивото в нас, ще можем да възприемем великата музика на единството...¹⁰

Дали зеленото ще бъде цветът на парите или на живота?

Световният ред, изграден върху икономическия фундаментиализъм на алчността, превръщането на всичко живо в стока и безграничния растеж, се срива. Крахът на Уолстрийт през септември 2008 г. и продължаващата финансова криза са сигнал за края на парадигмата, която поставя фиктивните финанси над реалните богатства, създадени от природата и хората, печалбите над хората, а корпорациите над гражданите. Тази парадигма може да бъде поддържана на повърхността само с безкрайни спасителни мерки, които насочват общественото богатство към спасяване

на частни лица, вместо да го използват за възстановяване на природата и икономическото благосъстояние на хората. Тя може да бъде поддържана на повърхността само с нарастващо насилие над земята и хората, тя може да бъде поддържана жива само като икономическа диктатура. Това е очевидно в сърцето на Индия, където неутолимият апетит за стомана и алуминий на световната потребителска икономика се сблъсква с правата на племената върху тяхната земя и домове, техните гори и реки, техните култури и начини на живот. Племената казват силно и ясно „не“ на насилственото си изкореняване; единственият начин да се стигне до минералите и въглищата пред лицето на демократичната им съпротива е да се използва милитаризирано насилие срещу тях. Операция „Зелен лов“ стартира в племенните райони точно с такава цел, въпреки че обявената задача е да се прочистят „маоистите“. В богатите на полезни изкопаеми племенни райони, в които се разрастват племенните вълнения, са разположени над 40 000 души въоръжени паравоенни сили.

Технологичният фундаментализъм, който си затваря очите за разходите – както екологични, така и социални – и прави невидимо за нас екологичното унищожение, също е достигнал задънена улица. Климатичният хаос, външният ефект на технологиите, основани на използването на изкопаеми горива, е предупредителен сигнал, че не можем да продължим по пътя на изкопаемите горива. Високата цена на индустриалното земеделие води до екологично унищожаване на природния капитал на почвата, водата, биоразнообразието и въздуха, както и до създаване на недохранване, при което един милиард души са лишени от храна, а други два милиарда – от здраве поради затлъстяване, диабет и други заболявания, свързани с храната.

Програмата за зелена икономика на Рио+20 може или да задълбочи приватизацията на земята, а с това и кризата на екологията и бедността, или да се използва за повторно вграждане на икономиките в екологията на земята. Зелената икономика трябва да бъде автентично зелена, тя не може да бъде с кафявия цвят на превръщането на земята в пустиня и обезлесяването ѝ. Не може да бъде и с червения цвят на насилието срещу природата и хората или ненужните конфликти за природни ресурси.

За да бъде зелена, икономиката трябва да се върне към своя дом, към ойкос. Екологията е наука за домакинството, а икономиката трябва да бъде управлението на домакинството. Когато икономиката работи срещу науката екология, това води до лошо управление на земята и нейните ресурси. Управляваме земята неправилно, когато не признаваме, че капиталът на природата е истинският капитал, а всичко останало е производно. Ако нямаме земя, нямаме и икономика. Когато допринасяме за растежа на природния капитал, ние изграждаме зелена икономика.

На срещата на върха за Земята през 1992 г. бяха подписани два правно обвързващи договора: Конвенцията за биологичното разнообразие и Рамковата конвенция на ООН за изменението на климата. Изготвихме и Програма за действие на жените 21 чрез Женската организация за околна среда и развитие, която основахме заедно с Бела Абзуг и Мерилин Уоринг.

Според Програмата на ООН за околната среда „в една зелена икономика ръстът на доходите и заетостта трябва да се стимулира от частни и публични инвестиции, които намаляват въглеродните емисии и замърсяването, увеличават енергийната и ресурсната ефективност и предотвратяват загубата на биоразнообразие и екосистемни услуги“. Това е старата парадигма в зелени дрехи, тя все още се ръководи от порочните закони на финансовите пазари.

Ще бъде ли зеленото цветът на парите или ще бъде цветът на живота?

Зелената икономика може да се разглежда като икономика с ниско съдържание на мъртъв изкопаем въглерод, с високо съдържание на жив въглерод, с ефективно използване на ресурсите и със социално приобщаване. В една зелена икономика растежът следва да се измерва със здравето на екосистемите и общностите, а не само с търговските сделки. За тази цел жените следва да бъдат движещата сила, тъй като те от векове формират икономики, основани на грижи, благосъстояние и щастие. Растежът на доходите и заетостта следва да се основава на опазване на природните ресурси и справедливо споделяне на нашето природно богатство за устойчив поминък, който намалява въглеродните емисии и замърсяването, увеличава енергийната и ресурсната

ефективност и предотвратява загубата на биоразнообразие и екосистемни услуги. Публичните и частните инвестиции следва да подкрепят такива инициативи, ориентирани към природата и жените. Съществуват две различни парадигми за зелената икономика и подходи към нея. Едната е ориентираната към корпорациите зелена икономика, която означава:

- а. „Зелено промиване“ – достатъчно е да погледнем постиженията на „Шел“ и „Шеврон“ за това колко са „зелени“.
- б. Вкарване на природата в пазарите и в света, превръщаша богатата в стока. Това включва приватизация на земните ресурси, т.е. патентоване на семената, биоразнообразието и формите на живот и превръщане на природата в стока. То означава и търговия с екологични услуги, което на практика е търговия със способността на атмосферата да рециклира въглерод.

Инициативата на Програмата на ООН за околната среда „Икономика на екосистемите и биоразнообразието“ (ИЕСБ) може да послужи като предупреждение за спиране на влошаването и унищожаването на околната среда и екосистемите. Например според ИЕСБ загубата на екологични услуги само от унищожаването на горите е между 2 и 4,5 трилиона долара годишно¹¹.

Както казва Дейвид Халоуз, „при изчисляването на загубите обаче екологичните системи се поставят в рамките на пазара. Екоуслугите се остойностяват, като по този начин се правят годни за продажба“. Друг пример е фирма за частни капитали, която купува правата върху екологичните услуги, създадени от резерват от 370 000 хектара тропически гори в Гвиана, осъзнавайки, че тези услуги – съхраняване на вода, поддържане на биоразнообразието и регулиране на валежите – в крайна сметка ще имат стойност на международните пазари¹².

През последните няколко десетилетия превръщането на природните ресурси и екологичните услуги в стоки и търговията с тях прогресивно се задълбочават. Това превръщане на природата в стока е водещо и в голяма част от работата по икономика на околната среда; например в политическия документ на Светов-

ната банка относно либерализацията на търговията в селскостопанския сектор на Индия се препоръчва да се създадат „пазари на търгуеми права върху водата“. В него се твърди:

Ако правата за доставка на вода могат да се купуват и продават свободно, земеделските стопани, които отглеждат нови култури или се намират в нови райони, ще могат да получат вода, при условие че са готови да платят повече за стойността ѝ от съществуващите ползватели, а установените ползватели ще вземат предвид продажната ѝ стойност, когато решават какво и колко да произвеждат.¹³

Институцията за търгуеми права върху водоползването ще осигури пренасочването на вода от дребните земеделски стопани към големите корпоративни „суперферми“ и ще доведе до създаването на водни монополи, тъй като тези търгуеми права ще се продават на този, който предложи най-висока цена. Това ще доведе и до свръхексплоатация и злоупотреба с вода, защото тези, които изчерпват водните ресурси, няма да носят последиците от недостига на вода, защото винаги ще могат да си купят права за вода от други земеделски стопани и други региони. Търгуемите права за водоползване ще разрушат също така социалната структура на селските общности, като създадат разногласия и разединение. Социалният срив в Сомалия може отчасти да се отдаде на приватизацията на правата върху водата, която смяташе, че не трябва да се поставят никакви екологични или социални ограничения върху използването на водата. Такава политика на практика е рецепта за социална и екологична катастрофа.

Въвеждането на търгуеми права върху земята и водата често се оправдава с екологични съображения. Например в проучване на Световната банка, проведено от Пиърс и Уорфорд, се твърди: „При липса на права за продажба или прехвърляне на земя може да се окаже, че собственикът на земята не е в състояние да реализира стойността на направените подобрения и затова няма да има стимул да инвестира в дългосрочни мерки като опазване на почвата.“¹⁴ Това предположение очевидно е невярно, тъй като най-добрите примери за опазване на почвите – хълмистите тераси в Хималаите – се основават точно на обратното: общностите, които не са застрашени от възможността да загубят свои-

те ресурси и ползи, имат дългосрочен интерес от опазването на ресурсите.

Превръщането на природните ресурси в стока и приватизацията им се основават и насърчават въз основа на погрешното убеждение, че цената е равна на стойността. Всички, които работят за справедливост в областта на правата върху земята и водата и за предотвратяване на екологичните злоупотреби със земята и водата искат точно обратното – неотменимо право върху ресурсите, а в случая с ресурсите, които са обща собственост като водата – неотменимост на общите права.

Втората парадигма на зелената икономика е ориентирана към земята и към хората. Ресурсите на Земята, които са жизненоважни за живота – биоразнообразие, вода, въздух – са общо достояние за общото благо на всички, а зелената икономика се основава на възстановяването на общото достояние и на същностната стойност на Земята и на всички нейни видове. Тя поставя екологичните цикли на природата като движеща сила и фактор на икономиката, поставя на първо място хората, а не инвеститорите, и се гради върху основния принос на жените за създаване на икономики на прехраната и грижата, които увеличават благосъстоянието на всички.

Индустриалната/корпоративната система за производство на храни използва десет пъти повече енергийни единици като суровини, отколкото произвежда като храна. Тя разхищава 50% от произведената храна, използва и замърсява 70% от водата на планетата, унищожила е 75% от биоразнообразието в селското стопанство и допринася за 40% от парниковите газове, които дестабилизируют климата и допълнително застрашават продоволствената сигурност. За разлика от тях земеделието, ориентирано към земята, произвежда два пъти повече храна отколкото са ресурсите, които използва, запазва биоразнообразието, смекчава и се приспособява към изменението на климата, защитава земята, земеделските стопани и общественото здраве.

В книгата си „Великата трансформация: политическият и икономически произход на нашата епоха“ Карл Полани ни предупреждава за превръщането на природата и обществото в стока и свеждането им до пазара.

Пазарната икономика трябва да съдържа всички елементи на индустрията, включително труд, земя и пари. Но трудът и земята не са нищо друго освен самите човешки същества, от които се състои всяко общество, както и природната среда, в която те съществуват. Включването им в пазарния механизъм означава същността на самото общество да се подчини на законите на пазара.¹⁵

Към това бихме добавили, че включването на природата, природните ресурси и процеси в пазарния механизъм означава същността на живите процеси на Земята да бъде подчинена на законите на пазара.

Природата е подчинена на пазара като обикновен доставчик на промишлени суровини и сметище за отпадъци и замърсяване. Корпорациите като доминираща институция, формирана от капиталистическия патриархат, процъфтяват благодарение на еко-апартейда и картезианското наследство на дуализма, който противопоставя природата и човека. Противопоставянето на хората срещу природата е не просто антропоцентрично, то е центрирано към корпорациите. Земната общност е сведена до човешките същества, а корпорациите след това превръщат част от човечеството в потребители на своите продукти, а другата част – в хора за еднократна употреба. Потребителите губят идентичността си на граждани на Земята, на съзидатели и съпроизводители на природата. Тези, които са превърнати в хора за еднократна употреба, губят самия си живот и препитание.

Фалшивият универсализъм на човека като завоевател и собственик на земята доведе до технологичната гордост на геоинженерството, генното инженерство и ядрената енергия. Той доведе до етичното безобразие да се притежават формите на живот чрез патенти, водата – чрез приватизация, а въздухът – чрез търговия с въглеродни емисии.

Зелената икономика смята, че в борбата за запазване на биологичното разнообразие е необходимо да се определи цена на безплатните услуги, които растенията, животните и екосистемите предлагат на човечеството – пречистването на водата, опрашването на растенията от пчелите, защитата на кораловите рифове и регулирането на климата. Според зелената икономика е необ-

ходимо да определим специфичните функции на екосистемите и биоразнообразието, които могат да бъдат превърнати в обект на парична стойност, да оценим настоящото им състояние, да определим границите на тези услуги и да установим с икономически термини разходите за тяхното опазване, за да развием пазар за екологични услуги. С други думи, въвеждането на пазарните правила ще спаси природата.

Климатичната криза е резултат от изпускането на замърсители в атмосферата, които надхвърлят капацитета на планетата за рециклиране. Да продължим да добавяме замърсители, като същевременно оставяме тези, които замърсяват, да печелят пари чрез търговия с въглеродни емисии, означава да задълбочаваме войната срещу богатата, предоставяни от атмосферата. Матис Вакернагел изчислява по следния начин екологичния отпечатък на човешкото производство и потребление: екологичният отпечатък на хората е мярка за количеството земя, необходимо за осигуряване на всички техни ресурсни нужди, плюс количеството растителност, необходима за абсорбирането на всички емисии на въглероден диоксид. През 1961 г. човешките нужди от ресурси са съставлявали 70% от способността на земята да се възстановява. През 80-те години на XX в. те са равни на годишното снабдяване с ресурси, а от 90-те години на XX в. насам надвишават капацитета на Земята с 20%. „Следователно на биосферата са необходими поне година и три месеца, за да възстанови онова, което човечеството използва за една година, така че човечеството вече изяжда своя капитал, природния капитал на Земята.“¹⁶

Екологичният отпечатък не е еднакъв за всички хора. Консуматорството, ръководено от корпорациите, не само отнема от капитала на Земята, то отнема и от дела за изхранване и оцеляване на бедните в капитала на Земята. Това е в основата на конфликтите за ресурси в развиващия се свят. Справедливият екологичен отпечатък е 1,7 ха на човек. Средният показател за САЩ е 10,3 ха земя, за да се осигури потреблението и да се абсорбират отпадъците. За Обединеното кралство този показател е 5,2 ха; за Япония – 4,3 ха; за Германия – 5,3 ха; за Китай – 1,2 ха; за Индия – 0,8 ха; за Австралия – 7,58 ха¹⁷.

Когато семената, източникът на живот, умишлено се превръщат в невъзобновяеми чрез технологични интервенции като хибридизация или генно инженерство, за да се създадат стерилни семена, изобилието на живот намалява, растежът в еволюцията и в полетата на фермерите се прекъсва, но ръстът на печалбите на корпорации като „Монсанто“ се увеличава. В част II показвам как самоубийствата на фермерите в Индия са свързани с монополите върху семената; ето защо в „Навдана“ защитаваме суверенитета на семената и свободата на фермерите.

Ако преграждаме реките и спираме техния животворящ поток, няма да имаме повече вода, а по-малко. Вярно е, че повече вода отива в градовете и търговските стопанства, но има много по-малко вода за пиене и напояване в селските общности, както и в реките за поддържане на реката жива. Ето защо бяхме принудени да започнем Движението за спасяване на Ганг, за да спрем големите язовири и отклонения на Ганг, които я убиват.

Човечеството се намира на кръстопът. Единият път продължава в посоката на екоапартейда и екоимпериализма, на превръщането на земята, нейните ресурси и процеси в стока. Екологичните движения се противопоставят на експанзията на пазара и на превръщането на земята, минералите, горите и биоразнообразието им в стока. Затова пътят на екоапартейда се превръща в път, който в основата си е война срещу хората. Днес виждаме това в Индия, която расте с 8%, но където насилието е станало средство за присвояване на ресурсите на горите и биоразнообразието, за да се подхранва този растеж. Вторият път е този на постигане на мир със земята, като се започне с признаването на нейните права. Това е пътят на земната демокрация, който се основава на живеене в рамките на екологичните граници на Земята и справедливо споделяне на нейните ресурси. Той се основава на задълбочаване и разширяване на демокрацията, така че да обхване целия живот на Земята и всички хора, изключени от така наречената „демокрация на свободния пазар“, основана на корпоративно управление и корпоративна алчност. Демокрацията на Земята е пътят на грижата и споделянето, пътят към истинската свобода.